

ISSN 1392–1681

Tarp literatūros ir politikos*

Prieš kelerius metus, recenzuodamas Leonido Donskio *Forms of Hatred: The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature*, jį apibūdinau kaip idėjų istoriką¹. Daugelis Leonidą mėgsta pristatyti kaip filosofą. Tačiau tai kiek paviršutiniškas požiūris. Leonidas nėra filosofas griežtąja to žodžio prasme. Jis vengia kurti filosofines teorijas, įrodinėti filosofines tiesas ir ginčytis dėl filosofinių principų. Jį labiau domina kultūrinę ir politinę savivoką formuoti galinčios idėjos. Jis kuria idėjų tipologijas, ieško jų tarpusavio ryšių ir domisi jų migracija iš vieno diskurso į kitą. Tai tradicinis idėjų istoriko darbas.

Naujausia Leonido knyga *Power and Imagination: Studies in Politics and Literature* sukelia nemažų abejonių dėl jo, kaip idėjų istoriko, reputacijos. Akivaizdu, kad jis nėra tradicinis idėjų istorikas. Bent jau toks, kokiais mes esame įpratę matyti Arthurą Lovejoy, George'ą Boasą ar Isaiah Berliną. Leonidas naudoja atskirus idėjų istoriko darbo elementus, tačiau ne tai sudaro jo tyrinėjimų esmę. Jo požiūrį į humanitarinius mokslus sąlygoja Renesanso laikų nuostatos. Jo vaizduotę valdo Renesanso autorių įsitikinimas, kad humani-

---

* Donskis L. *Power and Imagination: Studies in Politics and Literature*. New York, Washington, D.C./ Baltimore, Bern, Frankfurt am Main, Berlin, Brussels, Vienna, Oxford: Peter Lang, 2008. 170 p.

1 Jokubaitis A. Leonido Donskio filosofinės vaizduotės formos // Kultūros barai. 2004, Nr. 10, p. 89–93

tariniai mokslai turi ne pažinti tikrovę, bet formuoti skaitytoją, ugdyti jo kritinius sugebėjimus, intelektą, skonį ir vaizduotę.

Leonidas įdomiai pasakoja apie praeities laikų idėjas ir jų autorius. Jį galima apibūdinti kaip Renesanso laikų žmogų – universalus autorius, eruditas, vengiantis specializacijos, nesilaikantis griežtos mokslinio tyrimo metodikos ir nenorintis kalbėti „nuogais silogizmais“, kaip apie tai yra sakęs Lorenzo Valla. Leonidas nori surasti raktą į skaitytojų širdis – jis nori ugdyti, skatinti veikti ar bent jau suteikti estetinį pasitenkinimą. Panašiai kaip Renesanso laikų „studia humanitatis“ autoriai, jis yra ne filosofas, o filologas. Renesanso autoriai siekė prikelti antikos idėjas. Leonidas trokšta Renesanso idėjų renesanso.

Knyga *Power and Imagination* parašyta su didele meile Renesanso laikų literatūrai. Joje beveik nėra užuominų į anksčiau pasirodžiusius kūrinius. Leonido vaizduotę valdo Renesanso laikų idėjos. Beveik kiekviename recenzuojamos knygos skyriuje randama proga sugrįžti prie Renesanso temos. Kai Leonidas kalba apie „klasikinę literatūrą“, galvoja apie Renesanso ir po jo prasidėjusių laikų literatūrą. Kai kalba apie politiką, turi omenyje Renesanso laikų politikos sampratą, kuri priešpriešinama dabartinei – „techninei politikai“, grindžiamai viešojo administravimo ir biurokratijos sureikšminimu.

Leonidas Donskis yra Renesanso stiliaus idėjų istorikas. Jis ne tik domisi Renesanso epochos autorių darbais, bet ir pats gyvena jų idealais, tiki jų idėjų gyvybingumu. Nors, palyginti su ankstesniais darbais, Leonido tikėjimas modernybės pranašumu prieš kitas epochas yra kiek sumenkęs. Daugelis *Power and Imagination* fragmentų rodo, kad silpnėja jo tikėjimas modernybės laikų idėjų triumfo žygiu ir ypač liberalizmo politinės filosofijos pergale. Nė viename ankstesniame Leonido darbe nebuvo tiek daug palankių žodžių apie konservatizmą. Net pagrindinis prieš tai pasirodžiusios knygos *Forms of Hatred* herojus George'as Orwellas yra vertinamas daug kritiškiau. Leonidas abejoja liberalizmo idėjų gyvybingumu ir nori sukurti liberalizmo ir konservatizmo politinių filosofijų sintezę.

Jis atvirai pripažįsta, kad „konservatizmas yra vienas įdomiausių moralinės vaizduotės fenomenų“ (82 p.) ir net sako, kad „konservatizmas yra geriausias kovos su totalitarizmu ginklas“ (100 p.). Leonidas pritaria konservatizmo kultūros filosofijai, tačiau jam nepatinka konservatizmo politinė filosofija. Jis nori būti kultūrinis konservatorius, bet ir toliau likti politinis liberalas. Visiškai nesikeičia tik jo kelis dešimtmečius permainų nepatiriantis abejingumas socializmo politinei minčiai.

Kodėl politikos mokslininkus turėtų dominti Leonido *Power and Imagination* tyrinėjimai? Pirmiausia, todėl, kad knygos paantraštėje aiškiai nurodyta – „Politikos ir literatūros studijos“. Pagrindinis šios knygos tikslas – politikos ir literatūros santykių analizė. Tai šiuo metu populiarus humanitarinių mokslų tema. Politinis gyvenimas šiandien daug kam atrodo kaip spektaklis, reginys ir naratyvas. Apie estetinius dalykus šiandien jau kalba ne tik menininkai, bet ir politikos mokslų specialistai. Nuo graikų laikų praktikai ir teoretikai atmesdavo bet kokias menininkų pretenzijas į politiką. Postmodernizmo laikais situacija iš esmės pasikeitė. Dabar jau vis daugėja autorių, bandančių įrodyti, kad literatūra yra vienas iš svarbiausių politinio gyvenimo atsinaujinimo šaltinių. Leonidas taip pat priklauso šiai autorių grupei.

Jis mano, kad „klasikinė literatūra dažnai nuveikia kur kas didesnę darbą atskleisdama organizuotas galios ir autoritetingos valdžios pasaulio formas, negu politinės filosofijos veikalai“ (XI p.). Tai stiprus, bet kurį politikos filosofą iš miego pažadinti turintis teiginys. Tačiau jo įrodymas nėra toks įtikinantis, kaip bandoma įteigti. Pirmiausia, todėl, kad nėra griežtos filosofiją ir literatūrą skiriančios ribos. Richardas Rorty yra sakęs, kad filosofų, rašytojų ir net mokslininkų kūriniai galima apibūdinti bendru „literatūrų“ ir „literatūros kritikų“ vardu. Jo nuomone, „visus redeskripcijai talentą turinčius originalius protus – Pitagorą, Platoną, Miltoną, Newtoną, Goetę, Kantą, Kierkegaardą, Baudelaire'ą, Darwiną, Freudą“ galima traktuoti kaip to paties „dialektinio malūno grūdus“. Rorty nutrina literatūrą ir politiką skiriančią ribą. Leonidas žengia jo pėdomis. Jis savo gynai su-

bjektyviu sprendimu pripažįsta literatūros pranašumą prieš politikos filosofiją.

Tačiau Leonidas neįtikina teigdamas, kad rašytojai apie politiką gali pasakyti kažką svarbesnio, negu politikos filosofai. Tai tiesiog neįgyvendinamas uždavinys. Politikos filosofija kaip disciplina neturi aiškaus kanono, leidžiančio ją griežtai atskirti nuo literatūros. Kai kurie literatūrinio ir publicistinio temperamento žmonės – Niccolò Machiavellis, Edmundas Burke'as, Friedrichas Shilleris ar Josephas de Maistre'as – stovi šalia žymiausių Vakarų politikos teoretikų. Politikos filosofija kaip disciplinos stilistika neturi nustatytų kanonų. Georgas Hegelis savo darbų stilistika ryškiai skyrėsi nuo Machiavellio ar Burke'o, tačiau tai nereiškia, kad pastarieji du autoriai yra mažiau nusipelnę Vakarų politinės minties istorijai. Viską lemia mąstytojo sugebėjimas pasakyti kažką reikšmingo apie politiką.

Rašytojai niekada nebūna geresni politikos filosofai negu patys politikos filosofai. Tarp šių dviejų skirtingų talentų žmonių nuo pat pradžių egzistuoja esminis skirtumas. Galima priminti garsiąją Leo Strausso tezę, kad bet kuri politikos filosofija yra politinė mintis, tačiau ne bet kuri politinė mintis yra politikos filosofija. Politikos filosofai savo darbą visada padaro geriau negu rašytojai, panašiai kaip pastarieji yra pranašesni už politikos filosofus meninių vaizdinių kūrimo srityje. Tai neišvengiamas talentų skirtumo padarinys. Žiūrėdami į skirtingus dailės kūrinius, mes nesakome, kad grafikai savo darbą padaro geriau negu tapytojai ar skulptoriai. Tai tinka ir rašytojų bei politikos filosofų talentų skirtumui apibūdinti – rašytojai į politiką žvelgia kitaip negu politikos filosofai.

Rašytojai ir politikos filosofai skiriasi pradinėmis savo požiūrio į politiką prielaidomis. Michaelo Oakeshotto žodžiais, „Prancūzijos revoliucija Blake'ui buvo poetinis įvaizdis, de Tocqueville'ui reprezentavo istorinį įvaizdį, Napoleonui tai buvo praktinis įvaizdis; žodis „demokratija“ kai kuriems žmonėms reprezentuoja kvazimokslinį įvaizdį, daugeliui jis žymi praktinį įvaizdį (trokštamos ir apčiuotos būklės simbolis), de Tocqueville'ui tai buvo istorinis, o Waltui Whi-

tmanui – poietinis įvaizdis“. Už rašytojų ir politikos filosofų talentų skirtumo stovi senas poetų ir teoretikų ginčas.

Daug prasmingiau būtų lyginti ne rašytojus ir politikos filosofus, bet rašytojus ir politikos mokslo atstovus. Mokslininkai turi įrodyti, o menininkams ir filosofams dažnai užtenka tik parodyti. Jiems nėra svarbios išvados ir jie neturi siūlyti praktinių visuomenės gyvenimo problemų sprendimų. Mokslinius tyrimus valdo griežta tyrinėjimo drausmė, o literatūros kūrinių sėkmę sąlygoja vaizduotės subjektyvumas – netikėti ir neįprasti vaizdiniai, simboliai, metaforos, alegorijos ir stilistinės inovacijos. Su literatūros ir meno kūrinių prasideda naujas – poietinės vaizduotės pasaulis. Nuo romantizmo laikų menininkai bando įtikinti, kad mokslas yra per silpnas įrankis politiniam gyvenimui keisti. Jie lengviau randa kalbą su filosofais, o ne su mokslininkais. Tai puikiai įrodo Leonido knygoje analizuojamo Giambattistos Vico pavyzdys. Šis autorius pasiūlė pozityvizmui oponuojančią humanitarinių mokslų filosofiją. Su juo šiandien labiau ginčijasi ne filosofai, bet politikos mokslo atstovai.

Rašytojai ir politikos filosofai nėra kokie nors dideli oponentai. Rašytojų požiūris į politinius dalykus yra daug kuo panašus į politikos filosofų požiūrį. Tačiau, nepaisant šito, literatūra ir politikos filosofija nuo pat pradžių vadovaujasi skirtingais vaizdinių atrankos principais. Tai, ko galima reikalauti iš rašytojų, neverta tikėtis iš politikos filosofų. Iš romano ar poezijos kūrinių mes galime sužinoti tai, ko negali parodyti politikos filosofų darbai. Tačiau tai nereiškia, kad rašytojai apie politiką gali pasakyti kažką svarbesnio, negu politikos filosofai. Šių dviejų talentų atstovaujami tikrovės suvokimo būdai nuo pat pradžių turi pranašumą ir trūkumą. Rašytojai laimi vaizduotės, o politikos filosofai – argumentų srityje.

Savo paskutinėse knygose Leonidas mėgsta kalbėti apie „moralinės vaizduotės“ tyrinėjimus. Tai įdomus, tačiau ne iki galo aiškus sumanymas. Abejonių nekelia pats moralinės vaizduotės egzistavimo faktas – mūsų dorovinė savivoka neišivaizduojama be kokių nors vaizdinių. Tačiau Leonidas pateikia pernelyg platų moralinės vaiz-

duotės apibrėžimą: „simbolinių sąvokų, vaizdinių ir vizijų, kurias pripažįsta bendrą patyrimą turintys individai arba ištisos bendruomenės, plejada“ (XI p.). Šiame apibrėžime trūksta aiškaus moralės, kaip savarankiško reiškinių, apibūdinimo. Jį perskaičius, lieka neišku, kuo literatūrinė vaizduotė skiriasi nuo politinės ar moralinės vaizduotės.

Knygoje *Power and Imagination* norima pastatyti tiltus tarp humanitarinių ir socialinių mokslų. Bandoma nutiesti tiltą tarp faktų ir vertybių, minties ir veiksmo, literatūros ir politikos, literatūros filosofijos ir politikos filosofijos, estetikos ir filosofijos. Susidaro išpūdis, kad Leonido vaizduotę valdo šopenhaueriška pasaulio kaip vaizdinio vizija. Tai įdomi, nors ir kiek atsibodusi, filosofinė vizija. Leonidas pervertina jungiančiąją vaizdinių galią. Jis užmiršta, kad politika ir literatūra skiriasi vaizdinių atrankos principais. Tai, kas tinka politikai – netinka literatūrai, ir atvirkščiai. Ieškodamas bendrų vaizdinių, jis nenori paisyti žmogiškojo patyrimo modusų skirtumų. Jis nemato, kad vaizduotė ne tik jungia, bet ir skiria.

Leonidas sunkiai galėtų pasirašyti po antruoju Schopenhauerio filosofijos principu – „pasaulis kaip valia“. Valios veiksniai jo knygoje turi atstovauti politiką. Tačiau Leonidas kalba tik apie literatūrą, beveik visiškai užmiršdamas politiką. Jo knygos tikslas – analizuoti „politinės ir literatūrinės vaizduotės sąveiką“. Tačiau iš tikrųjų nagrinėjama tik literatūrinė vaizduotė. Kartais pasirodo užuominų apie politinę vaizduotę. Tačiau be dėmesio lieka literatūrinės ir politinės vaizduotės sąveika. Knygos tyrinėjimas smarkiai yra pasviręs į literatūros pusę. Knygos turinį gerai apibūdina leidėjų (ar paties autoriaus) pasirinkta serija – „New Studies in Esthetics“. Ši veikalą sunku būtų priskirti kokiam nors „New Studies in Politics“ serijai.

Leonido veikalas pagrįstas didelių abejonių keliančiu įsitikinimu, kad rašytojai yra moralės saugotojai. Tai klasikinis, daugiau iš antikos ir viduramžių atkeliavęs, įsitikinimas. Leonidas nemato, kad porenensansinių laikų rašytojai sunkiai gali būti apibūdinti kaip kokie nors didesni moralės saugotojai. Iš moralės saugotojų jie seniai

yra tapę eksperimentų su ja kūrėjais. Dar prieš kelis amžius Oscaras Wilde'as pripažino, kad „visi menai yra amoralūs, išskyrus tas žemas juslinio ir didaktinio meno formas, kurias siekia sužadinti blogą arba gerą veiksmą“. Toks modernistinis meninės vaizduotės ir moralinių dalykų atribojimas neišvengiamai palietė ir politikos supratimą. Tačiau šis svarbus literatūros ir politikos santykių aspektas liko už knygos autoriaus akiračio. Leonidas nenori pripažinti, kad modernių laikų rašytojų kova už literatūros autonomiją vyko kartu su moralinės misijos atsisakymu. Daugybės rašytojų tikslas buvo suteikti kuo daugiau laisvės neįprastiems moralės požiūriams, „atverti kelią naujiems ir originaliems gyvenimo eksperimentams“, kaip apie tai sakė Johnas S. Millis.

Leonido požiūriui į moralės ir politikos bei moralės ir literatūros santykius būdingas tam tikras vienpusiškumas. Jis pripažįsta, kad Machiavellis pergyveno dėl Florencijos viešojo gyvenimo demoralizacijos, tačiau nenori matyti šio autoriaus sukurtų politinio gyvenimo demoralizacijos efektų. Jokie Machiavellio literatūrinės kūrybos pranašumai negali sušvelninti šio autoriaus politinių pažiūrų amoralumo. Machiavellio moralinį nihilizmą sąlygoja jo požiūris į žmogaus prigimtį. Šio autoriaus nuomone, žmonės yra „nedėkingi, nepastovūs, veidmainiai ir sukti, bailūs pavojaus akimirką ir savanaudiški tol, kol jiems darote gera, atsidavę tau, pasirenę atiduoti savo kraują, turtą, paaukoti savo ir vaikų gyvybę, kai, kaip jau esu sakęs, pavojus toli, bet vos tik tau iškyla grėsmė, jie tuoj pat nusigręžia nuo tavęs“. Tai visą Machiavellio kūrybą vienijantis įsitikinimas.

Literatūros teoretikai Leonidui gali priekaištauti dėl siekio už poetinių reiškinių ieškoti paslėptų socialinių ir politinių prasmių. Tai galima apibūdinti kaip politinį redukcionizmą. Šekspyro ir Servanteso kūrinius Leonidas aiškina politikos mokslo ir sociologijos savokomis. Jis kalba apie Cervanteso draugystės ir Shakespeare'o meilės sampratų ryšius su moderniąja socialinių hierarchijų samprata, ieško klaninių ir politinių santykių atspindžių grožinėje literatūroje. Toks literatūros kūrinių aiškinimas pažeidžia jų savitumą. Užmirštama,

kad meno kūriniių asocialumas dažnai yra pagrindinis jų socialumo požymis. Kovodami už savo veiklos autonomiškumą ir nepriklausomybę nuo praktinių interesų pasaulio, menininkai veikia politinių dalykų supratimą – moko į politinius reikalus žvelgti neįprastų sąvokų, vaizdinių ir metaforų akimis.

Maloniai nustebino knygos dalis *Behind Dystopias: Where Shall the Liberal Imagination be Found?* Leonidas siūlo naują, daug platesnį požiūrį į nacionalizmą, negu prieš tai buvusiose knygose. Nebėra vienpusiškos nacionalizmo kritikos. Ją pakeičia daug platesnis požiūris į šį reiškinį. Dabar jau kalbama net apie nacionalizmo nebuvimo pavojus. Leonido žodžiais, „Jeigu nacionalizmo perteklius veda į moralinį provincializmą ir visuotinį nejautrumą tiems, kurie nepriklauso mūsų tautai, tai jo nebuvimas baigiasi atsiribojimu nuo bet kokių pažįstamų, žemiškųjų žmogiškojo lojalumo ir prisirišimo idiomų“ (p. 122). Leonidas mano, kad nacionalizmas yra reikšmingas ir galingas kovos su totalitarizmu ir demokratijos įtvirtinimo ginklas. Tai svarbi jo politinės vaizduotės permaina.

Knygos apie literatūros ir politikos santykius autorius visada yra pasmerktas dvejopai – literatūros ir politikos teoretikų – kritikai. Sunku pasakyti, kokia bus literatūros teoretikų reakcija į Leonido knygą. Tačiau, žvelgiant iš politikos teorijos pozicijų, drąsiai galima teigti, kad knyga atveria kelią tikrai įdomiai ir svarbiai tyrinėjimų kryptim. Leonidui pavyko suartinti humanitarinius ir politikos mokslus. Jam pavyko įtikinti, kad literatūra ir politika yra du vienas kitą papildantys reiškiniai. Rimtas politinis ginčas visada veda į moralinius ginčus dėl žmogaus ir visuomenės prigimties. Panašiai rimtas ginčas dėl literatūros neišivaizduojamas be ryškaus moralinės ir politinės vaizduotės įsikišimo.

ALVYDAS JOKUBAITIS